

MEHMED ÂTİF EFENDİ,
Kuyucaklızâde
(ö. 1847)

Osmanlı kadısı,
matematik ve astronomi âlimi.

Nazilli'nin Kuyucak nahiyesinden gelen bir ulemâ ailesine mensup olup babasının adı Abdurrahman, dedesinin adı Veliyyüddin'dir. *Mecelle* şârihi Kuyucaklızâde Âtîf'in büyükbabası olan Mehmed Âtîf'in ilk dönem hayatı ve tahsili hakkında bilgi yoktur. 1823'te İzmir, daha sonra Şam kadılığına getirildi ve arkasından kendisine bilâd-i hamse (İstanbul, Edirne, Şam, Mısır ve Filibe), Mekke ve İstanbul pâyeleri verildi. 1846'da fiilî İstanbul kadılığına tayin edildi. Bu görevini sürdürürken vefat etti; kabri Eğrikapı civarındadır.

Geleneksel medrese eğitimi alan Mehmed Âtîf gençliğinden itibaren riyâzî ilimlere özel bir ilgi duymuş ve kendini bu alanda yetiştirerek II. Mahmud döneminin yenileşme hareketine matematik ve astronomi çerçevesinde katkıda bulunmaya çalışmıştır. Ancak mensup olduğu ilmi geleneği tamamen terketmeyerek -çalışmalarında modern astronomi ve matematikteki gelişmeleri yer yer dikkate almakla beraber- büyük oranda klasik geleneğe bağlı kalmış, hatta "Frenk" dediği Avrupalı ilim adamlarına karşı olumsuz bir tavrı takınmıştır. Onun bu tavrını büyük ölçüde çalışmalarına yansıttığı ve Batılılar'ın ortaya koyduğu birçok yeniliğin İslâm âlimlerinin eserlerinde mevcut olduğunu iddia ettiği görülür. Frenkler'in her şeyi sahiplenme psikolojisi içine girdiklerini vurgulayan Mehmed Âtîf bunu söylerken aslında kendi döneminin, özellikle mühendishânenin başhocası Seyyid Ali Paşa'nın da içinde bulunduğu bir grubun görüşünü dile getirmiştir. Kendi öz kaynaklarına güveni tam olan Mehmed Âtîf, öncelikle klasik İslâm matematik ve astronomisine ait eserlere ulaşmaya çalışmış, bu arada kütüphanelerde bulduklarının birçoğunu istinsah etmiştir. Bilhassa Mustafa Sıdkı ile öğrencisi Şekerzâde Feyzullah Sermed'in eserlerine önem verdiği anlaşılan Mehmed Âtîf bir bakıma onların eskikle yeniye beraberce ele alan çizgilerini sürdürmüş, hatta eserlerinde eskikle yeninin sentezini yapmaya çalışmıştır.

Eserleri. 1. *Nihâyetü'l-elbâb fi tercemeti Hulâsati'l-hisâb*. XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı medreselerinde ders ki-

tabı olarak okutulan Bahâeddin el-Âmilî'nin *Hulâşatü'l-hisâb*'ının tercüme ve şerhidir. Öğrencilere geniş ölçüde yararlı olacağı düşünülen bu çalışma II. Mahmud'un isteği üzerine 1242 (1826-27) yılında kaleme alınmış, bilhassa şerh kısmında Batı Avrupa matematiğine ait bazı yeni bilgilere de yer verilmiştir. Ayrıca zikredilen kitap ve müellif isimlerinden, Osmanlı kültür muhitinde kullanılmakta olan klasik Yunan ve İslâm matematik eserlerinden de faydalanıldığı anlaşılmaktadır. Bu özellikleriyle kitap, üç asır boyunca medreselerde okutulan *Hulâşatü'l-hisâb*'ın kısmî tercümelerinin yanında Türkçe'ye yapılan ilk ve yegâne tam tercümesidir (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 127/2, mütercim hattı). 2. *Mûstahzarât fi hisâbi'l-mechûlât*. Müellif cebir ilmiyle alâkalı olan bu Arapça eseri yeni matematiğin kurallarından, eski matematiğin de bazı özelliklerinden (fevâid) hareketle yazdığını belirtir. Kitap, bilhassa eski ve yeni cebirin birlikte ele alınışına örnek teşkil etmesi bakımından ilginç bir çalışmadır (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 127/5, müellif hattı). 3. *Mü'essisü'l-füyûzât*. Yer ölçümü (misâha) dalında Arapça olarak yazılmış bir mukaddime, iki makale ve bir hâtimedden oluşan eserde üçgen, dörtgen gibi klasik misâha iliminin kapsamına giren geometrik şekillerin alan hesabı örneklerle ele alınır (TSMK, Hazine, nr. 610). 4. *Risâle fi amel-i teczîr*. Karekök hesaplama yöntemiyle ilgili Türkçe küçük bir çalışma olup herhangi bir sayının karekökünü hesaplarken takip edilecek yöntemi açıklar (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 127/3). 5. *Teshîlü'l-idrâk Terceme-i Tegrîhu'l-eflâk*. Bahâeddin el-Âmilî'nin, Osmanlı medreselerinde nazarî astronomi alanında ders kitabı olarak okutulan *Tegrîhu'l-eflâk* adlı eserinin müellifin 1831'de Şam kadısı iken yaptığı tercüme ve şerhidir. Şerhte dikkati çeken en önemli husus matematik açısından Batlamyus, Brahe ve Copernicus sistemleri arasında bir fark gözetilmemesi, ayrıca güneş merkezli sistemin eskiden beri, özellikle Pisagorcular'dan itibaren bilindiğinin kaydedilip meselenin astronominin teknik bir sorunu olduğunun vurgulanmasıdır. Bu tavrı, Mehmed Âtîf'in Batı bilimine ait bir fikri benimsemek için kendi geleneğinde o fikrin benzerini aradığını ve Frenk âlimlerine ait birçok düşüncenin aslında kadîm gelenekte (Yunan ve İslâm) bulunduğunu tesbit etmeye çalıştığını gösterir (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 127/1, mütercim hattı). 6. *Ta'likât 'alâ Risâle fi zâtî'l-kürsî*.

Müneccimbaşı Mehmed b. Ali Hamîdî'nin astronomi gözlem aletlerinden olan zâtü'l-kürsî konusunda kaleme aldığı risâleye Arapça bir ta'likattır (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 127/6).

BİBLİYOGRAFYA :

Sicill-i Osmânî, III, 287; *Osmanlı Müellifleri*, III, 288; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 54; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (nşr. Aykut Kazancıgil – Sevim Tekeli), İstanbul 1982, s. 213-214; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 223, 409, 410, 445, 446; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, İstanbul 1997, II, 588-590; a.m.f. v.dğr., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, İstanbul 1999, I, 290-293; "Âtîf, Mehmed", *TA*, IV, 139; Salim Aydıöz, "Mehmed Atîf Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul 1999, II, 111.

İHSAN FAZLIOĞLU

MEHMED BEY

(ö. 734/1334)

Aydinoğulları Beyliği'nin kurucusu
ve ilk beyi
(1308-1334)
(bk. AYDINOĞULLARI).

MEHMED BEY, Kanûnî
(1859-1927)

Türk müzikisi bestekârı,
kanun virtüözü.

İstanbul'un Beykoz semtinde doğdu; bu münasebetle Beykozlu Mehmed Bey diye de tanınır; asıl adı Mehmed Sâlih'tir. İlk ve orta öğreniminin ardından alındığı Enderun'da müziğe olan kabiliyetiyle dikkati çekerek bu sahaya yönlendirildi ve müziğe dair temel bilgileri edinmesinden sonra Muzika-i Hümayun'a ayrıldı. Burada kanun hocalığı ve icracılığı ile kollaşası rütbesine kadar yükseldi ve bir süre Enderun İncesaz Heyeti şefliğinde bulundu. II. Meşrutiyet'in ilânından (1908) sonra emekli oldu. Emekliliğinin ardından geçim sıkıntısına düşüşü için Erenköy'deki evini satarak ticaret hayatına atıldı ve Adana'ya yerleşti; fakat neticede iflâs ederek tekrar İstanbul'a döndü. Hayatının bundan sonraki kısmını tasavvuf ve müziğe ilgilenecek geçirdi. 21 Mart 1927 tarihinde Edirnekapı'da bir öğrencisinin evinde vefat etti ve Edirnekapı Mezarlığı'nda Çerkez Hasan'ın arka tarafında defnedildi.

Mehmed Bey, gerek dinî ve din dışı sahalarda yaptığı besteleriyle gerekse virtüözluk seviyesindeki kanun icracılığıyla

devrinin önde gelen sanatkarları arasına girmiştir. Müsikiyedeki ilk bilgilerini Enderun'da Suyolcu Latif Ağa ile Hacı Ârif Bey'den, kanun derslerini de yine burada Kanûnî Edhem Bey'den alan Mehmed Bey aynı zamanda iyi bir ud icracısı ve dinlediği eserleri anında notaya alacak derecede iyi bir notist idi; İstanbul'un en seçkin müsikişinaslarının toplandığı bir sanat mahfili durumunda olan Erenköy'deki evinde müsiki meclisleri tertip eder, isteyenlere ud ve kanun dersleri verirdi. Yetiştirdiği talebeleri arasında Ahmed Mükerrem Akıncı ve oğlu Yektâ Akıncı özellikle zikredilmelidir.

Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilmesiyle de tanınan Mehmed Bey na't, mersiye, ilâhi, saz eseri, peşrev ve şarkı gibi çeşitli formlarda pek çok eser bestelemiş, ancak aralarından sadece yirmi ikisi günümüze ulaşabilmiştir. Bunlar on yedi peşrev ve saz semâisi ile dört şarkı ve bir sirtodan ibarettir (listesi için bk. Öztuna, II, 37). Dinî bestelerinin güftelerini daha çok Yûnus Emre, Niyâzî-i Mısırî, Hacı Maksud Efendi ve Âşık Vasfî'den seçtiği bilinmektedir.

Mütevazî ve nazik kişiliğiyle tanınan Mehmed Efendi'nin tasavvufî yönü de vardı. Rifâî Şeyhi Ahmed Sâfî Efendi'den aldığı melâmet neşvesiyle son dönem Melâmîler'inden Seyyid Muhammed Nûrû'l-Arabî'nin oğlu Şerif Efendi'ye devam etmiş ve ondan icâzet alarak bu sahada pek çok kişi yetiştirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Suphi Ezgi, *Nazarî-Amelî Türk Musikisi*, İstanbul 1953, V, 457-458; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 219-220; Kip, *TSM Saz Eserleri*, s. 3, 11, 22, 26, 31, 41, 46, 64, 74; *TSM Sözlü Eserler*, s. 144, 366; Cafer Ergin, "Kanunî Enderûnî Mehmed Bey", *MM*, sy. 235 (1968), s. 7; Öztuna, *BTMA*, II, 37.

NURİ ÖZCAN

MEHMED BEY, Karamanoğlu (ö. 676/1277)

**Karamanoğulları Beyliği'nin
kurucusu ve ilk hükümdarı
(1263-1277).**

Kamereddin (Ermenek, Mut, Silifke, Gülnar ve Anamur yöreleri) ilinin subaşı Karaman Bey'in en büyük oğludur. Karaman Bey'in vefatı üzerine (muhtemelen 661/1263) Anadolu Selçuklu Hükümdarı IV. Rükneddin Kılıcarslan emîr-i cândâr olan Karaman Bey'in kardeşi Bunsuz'u tevkîf ettirmiş, çocuk yaştaki oğullarını da Konya yakınındaki Gevele Kalesi'n-

de hapse attırmıştı. IV. Kılıcarslan'ın 664 (1266) yılında öldürülüp Muînüddin Süleyman Pervâne devlete tamamen hâkim olunca Karaman Bey'in oğullarını serbest bıraktı. Ancak küçük kardeşleri Ali Bey rehlin olarak Kayseri'de oturtuldu.

Beylerbeyi Hatîroğlu Şerefeddin, Anadolu'da Moğollar'a karşı isyan hareketine girişince (675/1276) Karaman Bey'in oğlu Mehmed Bey ve kardeşleri de ona katıldılar. Bunun üzerine Hatîroğlu, Hotenli Kadıoğlu Bedreddin İbrâhim'i azlederek yerine Mehmed Bey'i Kamereddin ili subaşılığına tayin etti. Mehmed Bey hemen harekete geçerek güneyde deniz kıyısındaki şehir ve kalelere hâkim olduğu gibi Moğollar'a da baskınlar düzenledi ve Ulukışla'daki 200 kişilik Moğol müfrezesini imha etti.

Hatîroğlu Şerefeddin'in Moğollar tarafından yakalanıp öldürülmesinden (675/1276) sonra Kamereddin ilinin eski subaşı Bedreddin İbrâhim'le olmak için Mehmed Bey'in üzerine yürüdü, fakat Göksu Geçidi'nde Mehmed Bey'e yenilerek güçlüğü kendini oradaki kalelerden birine attı ve sığındığı kalede Mehmed Bey tarafından muhasara altına alındı. Bedreddin İbrâhim'in mağlûp edilmesi Karaman Türkmenleri'nin gücünü arttırmış, Mehmed Bey'in muktadir bir kumandan olduğunu göstermiştir.

Bu sırada Memlûk Hükümdarı I. Baybars, Moğol ordusunu Elbistan ovasında yendikten sonra Kayseri'ye geldi (Zilkade 675 / Nisan 1277). Burada uzun bir zamandan beri rehine olarak tutulmakta olan Karaman Bey'in oğullarından Ali Bey Memlûk sultanının huzuruna çıkarak ağabeyleri ve kendisi için beylik (emâret) menşuru ve sancakları rica etti, sultan da bu isteği kabul etti.

Baybars'ın Moğollar'ı yendiğini haber alan Mehmed Bey, Kırım'da bulunan eski Anadolu Selçuklu Hükümdarı II. İzzeddin Keykâvus'un oğullarından Alâeddin Siyavuş'u da (Cimri) yanına alarak harekete geçti. Mehmed Bey 3000 kişilik ordusuyla önce Aksaray'a gitti, Aksaray'ın kolayca alınamayacağını anlayınca da Konya'ya yöneldi. O sırada Sultan III. Gıyâseddin Keyhusrev ile Sâhib Fahreddin Ali İlhanlı Hükümdarı Abaka Han'ın katında, Muînüddin Süleyman Pervâne de Tokat'ta olduğundan Konya'da devlet büyüklerinden saltanat nâibi Emînüddin Mikâil ile Meliküssevâhil Bahâeddin Mehmed Bey'den başka kimse bulunmuyordu. Mehmed Bey eski sultan II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu Alâeddin Siyavuş'u sul-

tan ilân etmek istiyordu. Fakat Emînüddin buna karşı çıktı ve Mehmed Bey'in Konya'yı kuşatmak için harekete geçmesi üzerine şehirde bulunan askerle çıkıp savaşa giriştiyse de bozguna uğrayıp geri dönmek zorunda kaldı. Bundan sonra At pazarı ve Çaşnığır kapıları yakılarak şehre girildi (9 Zilhicce 675 / 14 Mayıs 1277). Ayağı çarıkli, kızı bökrü Karamanlılar ticaret hanlarını, büyüklerin ve emîrlerin evlerini yağmaladılar. Bir gün sonra Selçuklu şehzadesi Alâeddin Siyavuş şehre getirilerek tahta oturtuldu ve Selçuklu sultanı ilân edildi. Bu esnada saltanat nâibi Emînüddin Mikâil şehirden çıkarak Tokat'a gitmek istemişse de yolda yakalanmış, hazinelerin yerlerini göstermeye mecbur bırakıldıktan sonra Meliküssevâhil Bahâeddin Mehmed ile birlikte öldürülmüştür. Ertesi gün igdişler, ileri gelenler ve halk Alâeddin Siyavuş'a biat ettirildi. Ardından Alâeddin Siyavuş, başının üzerinde büyük sultan Alâeddin Keykubad'ın çetresi ve şanlı sancağı, çevresinde göz alıcı elbiseler giymiş candarlar, çevgândarlar, silâhdarlar ve diğer görevliler olduğu halde şehirde dolaştırıldı. Daha sonra Alâeddin Siyavuş hisara çıkarak Selçuklu tahtına oturdu (10 Zilhicce 675 / 15 Mayıs 1277). Dört gün sonra da Karamanoğlu Mehmed Bey vezirlik makamına getirildi. Törenin ardından divan kuruldu. Burada devlet hizmetinde bulunanlarla ülkedeki taraftarların devlet merkezine gelmeleri için fermanlar yazıldı ve bundan böyle divanda, devlet dairelerinde, sarayda, eğlence toplantılarında, çevgân oynanan seyirlikte hiç kimsenin Türkçe'den başka bir dil konuşmamasına karar verildi. Karamanoğlu Mehmed Bey tekrar Kamereddin iline tayin edildi. Konya'da birkaç gün şenlik yapıldıktan sonra Sâhib Ata'nın oğulları ve uç vilâyetinin emîrleri Tâceddin Hüseyin ile Nusretüddin Hasan'ın bir ordu ile Karahisar'dan (Afyon) Konya'ya doğru gelmekte oldukları haber alındı. Mehmed Bey onlarla savaşmak için Konya'dan ayrıldı. İki ordu Akşehir'de karşı karşıya geldi. Sâhib Ata'nın ordusundaki Germiyan Türkleri savaş meydanından uzaklaşınca Mehmed Bey büyük bir zaffer kazandı (Zilhicce 675 / Mayıs 1277). Karamanlılar zengin ganimetler elde ettiler. Mehmed Bey, Sâhib Fahreddin Ali'nin mâlikânesi olan Karahisar'ı kuşattı, kuşatma başarılı olmayınca Alâeddin Siyavuş ile Konya'ya döndü (29 Zilhicce 675 / 3 Haziran 1277). Mehmed Bey'in asil niyeti Moğollar'la savaşmak üzere Erzurum'a gitmekti. Ancak Türkmenler Mo-